

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

L

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан-Премк, др Ирена Грицкаг, др Милка Ивић,
др Павле Ивић, др Александар Младеновић,
др Мирослав Николић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан,
др Живојин Станојчић, др Драго Ђупић, др Егон Фекете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1994

Павле Ивић
(Београд)

О СРПСКОМ ГОВОРУ У БАТАЊИ

Српски говор у Батањи у мађарском Поморишју у потпуности се уклапа у дијалекатску слику Војводине, иако већ више од два века нема географског додира са војвођанским српским говорима. Говор Батање сродан је са североисточним крилом банатских српских говора. То показује да је у тим пределима пре расељавања српског Поморишја средином 18. века постајао нормалан, континуиран дијалекатски пејзаж са малим разликама међу географски блиским говорима.

1. Батања (мађ. *Battonya*) је место у мађарском делу Поморишја, око шездесет километара источно од Сегедина. Међу насељима са (делимично) српским становништвом у Мађарској Батања је најисточнија. Српско становништво, додуше врло малобројно, забележено је у Батањи већ 1557—8. године, а затим 1593.¹ Године 1720. село је имало 24 дома, готово искључиво српска,² а 1735. било је већ 109 домова, и даље по правилу српских.³ У годинама 1772. и 1780. Батања је означена као српско-румунско насеље.⁴ Тамошња српска школа је основана 1793. године,⁵ што није без значаја са гледишта утицаја књижевног језика на месни говор. Године 1830. Батања је била румунско-српско-мађарско насеље,⁶ а 1905. Мађари су имали апсолутну већину међу становницима. Од 12.782 житеља Мађара је тада било 8.144, Срба 2.602, а Румуна 1774.⁷ У међувремену се удео Срба још више смањило.

2. Године 1962, приликом свог једномесечног дијалектолошког путовања по Мађарској, које је организовала Мађарска академија наука у оквиру међуакадемијске размене, посетио сам и Батању, чији је говор био потпуно непознат науци, и задржао се тамо две половине дана (11. и 12. априла). Разговарао сам са већим бројем старијих људи, углавном добрих дијалекатских информатора, и исписао 26 страница свеске

¹ Душан Ј. Поповић, *Срби у Банагу*, Београд 1955, 211.

² Н. д., стр. 233.

³ Н. м.

⁴ Н. д., стр. 211.

⁵ Предраг Мандић, *Два века српске школе у Батањи*, Српске народне новине, Нова серија год. III, бр. 47, Будимпешта 25. новембар 1993.

⁶ Д. Ј. Поповић, н. д., 211.

⁷ *Српска православна мигрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, У Карловцима 1910, 667.

формата А4. Као обично и другде, примењивао сам метод слободног разговора, а питањима, по правилу заобилазним, прибегавао сам само онда кад слободан разговор није донео податке о некој значајнијој говорној особини. Наравно, такво истраживање сасвим је недовољно да се добије коле потпуна слика говора, али се његова физиономија ипак оцртава у главним линијама. Своју грађу из Батање досад нисам стигао да објавим и тек сада исправљам тај пропуст, додуше са великим закашњењем.

У међувремену је 1986. у Будимпешти изашла докторска дисертација Предрага Степановића о штокавским говорима у Мађарској.⁸ На стр. 104—116 налази се поглавље X. *The Serbian Dialects of Bánát and the Trans-Tisza Region*, где су изложени резултати ауторовог теренског испитивања говора у Сиригу, Сентивану и Дески у северном Банату (околина Сегедина) и Мађарском Чанаду и Батањи у Поморишју. Тај опис садржи веома корисне податке о говорима; њихове најважније црте видљиве су из Степановићевог излагања. Између његових налаза и мојих нема несагласја.

Ипак, у мојој грађи има и појединости које код Степановића нису осветљене. Стога је ипак потребно да и ја објавим своје налазе, укључујући и оне који се слажу са Степановићевима. То ће бити корисно ради целовитости описа, а и зато што нове потврде могу бити само добродошле кад је реч о говору са тако ексцентричним географским положајем као што га има батањски. Излагању теренских резултата додаћу и неке опсервације о месту тог говора међу српским дијалектима, а посебно о односу према (географски најближим) банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта (у даљем тексту само „банатски говори“), о којима сам сабрао обимну грађу.

3. Акцентуација у батањском говору у начелу је новоштокавска. Једини забележени пример за непренесени акценат је сложеница *сасвѝм*, обична с тим акцентом и на многим другим странама, поред осталог у целом Банату. Има, наравно, и потврда и за преношење и за непреношење акцента на проклитику:

а) *прѝд Богом, љ гости, нѝ салаш, сѝ салѝша, прѝдвече, зѝ дѝшу, љ рѝку, нѝ знам, нѝ знаду;*

нѝ грѝбље, пѝт пазу, зѝ свадбу, љ цркву, нѝ њи, нѝ пуши, — зѝ лебац, пѝт пазу, кѝт куће, љ собу, љ он, кѝд нѝс, нѝ њу, нѝ мош се жѝвити, нѝ можеду, нѝ рѝду; нѝ спаваду, нѝ треба;

б) *на зѝмљу, иш Чѝнѝди;*

из мѝска, око цркве, брѝт и јѝ, у нѝше дѝба, од нѝшого сѝла, у свѝку кѝћу.

4. Најважнију особеност батањског говора у области прозодије чини честа појава ^ акцента место и још чешћа појава ` место `:

⁸ *A Taxonomic Description of the Dialects of Serbs and Croats in Hungary. The Štokavian Dialect.* Budapest 1986.

а) јунак, отац ми, понџељник, уторник, црквѣњак, кукуруза, пџјање, гџбанице, дџвојка, Ђурђевка, кобасице, кокошке, пијаница, сџкира и сџкера, деџама, кџи, двај, пџгнест, гџвориш, дџженим, дџправила, дџишла, пџјела сам, покрџвен, разџмеду, сџмеље, сџдићемо, да се џдам, тџко;

пџтак, с покрџвцом, бџду, Пџра, сџрне, с њџме, дваџесет, бџло, даџду, донџћемо, жџвимо, зовџду, идџмо, крџнили, седџмо, трџмо.

б) Бџжић, јаџтуце, мџмка, џлтџр, Стџјан, дџгџњства, кџрито, вџчери, сџграчке, шарџним, мџдније, четрдџсеторо, дџчекају, запџвџда, џзџћу, џскупу, наџфџрбаду, нџстало, оџжџнио, позџведу, пџнуде, провџсти, прочџсту, чџстџта;

Вџлко, маџчак, по обџчају, пешџире, тамбурџши, лџђа, лиџце, браџда, глаџва, на глаџви, гџлисте, кџри, сџрне, Стџфа, шаџрама, поџноћ, свџју, бџлим, плаџвим, даџла, доџћу, жџиву, јџду, маџно, седџмо, доџле, џде.

Добро је познато да овакво губљсње тонских опозиција у српско-хрватском говорима долази као последица утицаја суседних језика који тих опозиција немају. У овом случају ради се о мађарском и румунском језику.

Само румунски језик, а не и мађарски, може бити одговоран за скраћивање акцента у појединим примерима:

жџвџждио је, завџшити, кџпила, маџлко, рџчала;

кџрв, пџнџцер, пџрви, свџњи, стџрву 3. мн. през., цџрв, цџркве.

Неће бити случајно што међу примерима има несразмерно велики део оних са скраћеним слоговним *p*.

5. У погледу квантитета у слоговима иза акцента батањски говор се такође налази у превирању. Ту когзистирају два система. У овом говору потпуно су ишчезле дужине иза других дужина, затим оне у отвореном крајњем слогу и оне у наставцима флексије без обзира на гласовне околности:

а) кџљџчџвај, ваџљајкџ, раџвџник, кџћџвџник;

б) на њџ, на њџ, лџгџ, дџдџ, мџгџ, џдџ, тџкџ, дџшџ, пџшџ;

в) дџдџам, шарџним, мџйм, мџјџј, сџдџм, џдџам, нџ знам, трџћџг, тџвџм, нџ мисџлим, дџбалам „добџјам“, дџдносџм, по маџцарскџм, с маџшинџм, дџженим, пџсолџм; бџлежџмо, дџбаламо, пџхџтаду, разџмџду.

У великом делу забележених примера комбинују се по два од наведених чинилаца. Те примере овде нећу рећати, али ћу навести неколико облика где су удружена сва три чиниоца:

пџд деџај, жџвџжди, жџвџ 3. л. мн., зџрџчи, от кџрџ, дџвет месеџиј, момџкај, џсам саџи; Гмн врџћај, гџрџнџ и дџлџнџ, кџпџ 3. л. мн., маџле Нмн, сџдџми, стџро, наџсре цџркве, шџсти; прџдџшџи, џзџћу.

Ван тих положаја дужине се често чувају:

џлтџр, јџдџнџст, јџнџк, кџд наџ, наџпрџд, црквџњак; кџмаџд, нџрџд, пџчџлаџр, џвџк;

венчање, дегањства, заповеда, на гробље, нафарбаду, честига; багрени, камење, комаћи, корење, не раду, дегжу, подпушмамо, приграђено, четврте; за душу, иш Чанади, с крајева, кувеник, почели, свакојаке, удала, удага, у руку.

Мешутим, и у тим је положајима факултативно остварен новији процес скраћивања дужина:

једанест, капут, ковач, шесест; водњак, нераст;

девети, девојке, десети, двани 3. јд. през., кокошке, не спаваду, дловку, појане, четврте; донели, новаца, обичаји, певане, са салаша, ушла, у Чанади.

Као факултативна солуција јавља се, дакле, систем без квантитета у слоговима иза акцента. Очигледне су две фазе процеса скраћивања. Прво је батањски говор дошао спонтаним развојем до стања сличног оном у делу српских банатских говора, на пример у кикиндском или црњанском, а затим су се, очигледно под румунским утицајем, почеле скраћивати и преостале дужине.

6. Поводом скраћивања дужина забележићу овде и појаву облика као *држимо, позведе, бежиду, бледу, зведемо, зведеду, изнесемо, печемо, печеду* (доследно без дужине на вокалу презентске основе) поред *бежиду, зовемо, седимо, зоведу, идемо, седимо*. Облици типа *држимо*, обични у низу банатских српских говора, нпр. у Српској Црњи и у Сепетеру у Румунији, настали су аналогично према *држим, држиш, држи* итд. Можда је на то утицао и румунски језик са својим колумналним акцентом у парадигмама.

7. Вокализам је, на типичан војвођански начин, обележен контрастом између веома отвореног изговора кратких *e* и *o* у већини положаја и релативно затвореног изговора *e* и *o*:

цџп, жџтва, четрдесеторо, не можеду, сџје, гџнг, ђпрала, цџвек, гџтова, пџгљџви;

сџџт, увџк, њџрка, от кџре, шџсти, идџмо, бџду, пџчџли, дџба, дџђе, с покрџвџом, џсми, доџу.

Судећи по томе што је знатан део примера са *џ* при бележењу остао без знака затворености, рекло би се да је *џ* мање изразито затворено него *џ*. То би могло бити у вези с одговарајућом појавом у мађарском језику.

Значајно је да факултативно скраћено *џ* ипак задржава затворен изговор:

пџнџер, нџјеђен, дџсџти, прџменем.

8. Вокали *џ* и *џ* изговарају се затворено кад у следећем слогу долази затворени вокал и или у (или *џ*, које се овде понаша као затворен викал). Ово важи и кад се у таквим примерима остварује "место":

дегањства, честига, ожџнно, не мислим, провџсти, шарџним, бџжић, девојџница, на кџњу, позџву, сазџву, џдгрџемо;

мѣни, тѣби, чѣтир, сѣдићемо, вѣдрица, лѣжиду, мѣти импер., Велики сѣкак (у Банату обично *Велики сѣкак* с акцентом одређеног вида „главна улица у месту“), *пѣћи* инф., *увѣзли, јѣзик, жѣнино, ожѣнити, отсѣлио сам се, мѣтуги* инф., *шѣгрт, чѣтврте, огѣичке, кѣмишницу, прѣсити, дѣбићу, кѣни, посѣлио, говѣрила.*

Импреснионара доследност с којом се рeализује ова међуслововна асимилација, иначе обична у севернобанатским и северисточним бачким говорима.⁹

9. Као затворени вокали понашају се овде и *ѣ* и *ѡ*, односно *ѣ* и *ѡ* који су настали факултативним скраћивањем:

дѣвѡјка, запѡвѣда, припѡвѣдам, пѡкѡјни;

кѡрѣње, пѡдѣли, ѡгѡрчена;

дѣвојка, дѣвојку, прѡменем, загѡнетке, слѡвенски „црквенословенски“, *ѡловку.*

Карактеристични су односи као *дѣвојка*: Гмн *дѣвојака.*

Ова особина иначе одликује северисточне банатске говоре (Српска Црња, Сенпетер, Радојсево итд.).

10. Као у многим војвођанским говорима, и овде је раширен и затворен изговор *ѡ* уз лабијалне и всларне консонанте:

гѡвеђије, гѡворим, млѡго, млѡге.

Затворено *ѣ*, свакако под утицајем суседног *ћ*, белeжио сам често и у банатским говорима у примеру *вѣћ.*

11. Вокали *ѣ* и *ѡ* отворени су и кад се у следећем слогу јавља висок вокал:

стрѣфило, вѣлико (ово дѣте већ вѣлико), жѣни се, трѣћи, сѣлим се, вѣрила, лѣзи, мѣћу, дѣцу, зѣмљу, свѣкрва, сѣли, кѣсимо, дѣбијемо, ѡду, уп. и нѣрѣд са ѣ у следећем слогу.

И ову особност батањски говор дели са северисточним банатским говорима, који су му географски најближи од свих српских говора.

Будући да се на месту *овде* најчешће изговара „“, стварају се парови као *вѣлико* неодр.: *вѣлико* одр., *сѣли се*: *отсѣлио сам се, прѣси: прѣсити*, што представља замстак опозиције *ѣ*: *ѣ*, одн. *ѡ*: *ѡ*.

12. Рeфлекс јата овде је шумадијско-војвођански. Икавизми су исти као у северним и западним војвођанским говорима:

а) *сѣкира, сикирица,*

гњѣздо,

дѣ је, дѣ се љдала,

видити, видијо, сѣдићемо, вѣдићемо;

б) *снег вије, грѣје, дѡдијало ми је већ, сѣјала, пѡсијала, сѣјаћа машинна, да се смѣје,*

⁹ Павле Ивић, *О међуслововној вокалској асимилацији у бачким српским говорима*, ЗМСФЛ XXXIII (Зборник А. Младеновићу), 1990, 167—173.

прид Пётров дан, придвече, прид Богом, прид нѣга, прико пуга, привари, пуд да приђем, се прилѣмло, приграђено;

в) гувим да су били нѣки рѣденици, дѣшо је нѣки чѣвек, али нѣко лупа, тако нѣшто, нѣколко.

Краткоће ради нећу овде набрајати „икавизме“ обичне и у књижевном језику. Напоменућу само да су ту и облици *мени, теби* (уп. ДЈЛ *мене, тебе* у тамишкој зони).

Значајно је *ѣ* у *вѣдрица*, које повезује батањски говор са источнијим и јужнијим говорима северног Баната (и тамишком зоном).

У севернобанатске одлике спада и *гођ у штѣгођ, дѣгођ нѣ салаш, кад гѣђ*.

13. Неакцентоване групе *-ао, -ео* и *-уо* сажимају се у *-о*:

казо, мѣго, пѣво је, плѣко је, ушо, пѣто, пѣсо;

дѣдно је, пѣјо;

ма̀но, скѣно.

Једини изузетак је *ѣуо се*.

Све ово у потпуности одговара стању у банатским говорима.

14. Кад је акценат на вокалу испред *-о*, сажимање изостаје, а место *-о* факултативно долази *-в*:

пѣо је, дѣо сам; сѣо;

дѣв сам, пѣв вѣћ у рѣпство; бѣв, тѣв сам.

Претварање послевокалског *-о* у *-в* јавља се у разним српским говорима изложеним снажном додиру са румунским или мађарским језиком,¹⁰ којима су туђе одговарајуће вокалске скупине.

15. Развој групе *-ао-* варира у зависности од лексеме:

зѣова; рѣвник; вратѣца.

Облик *рѣвник* раширен је у свим банатским говорима, док је чување *ао* у *зѣова*, у банатским релацијама, особеност севернијих говора (иначе је *зѣва*). Лексему *вратѣца* у Банату нисам забележио.

Група *-уо-* дала је *о* у *Дѣви, о Дѣвима*, док се *уо-* свело на *о-* у предлогу *очи: очи Пётровдана*. И једно и друго нормално је у банатским говорима.

16. Сажимање *-ае-* > *-е-* у *једѣнест, трѣнест, четрѣнест* спада, уколико се ради о Војводини, у одлике најсевернијих банатских говора.

17. Губљење вокала нашао сам у:

¹⁰ Р. Ivić, *O srpskom govoru u selu Lovri, Studia slavica* XII, fasc. 1—4, Budapest 1966, 194 (за говоре Калаза, Помаза, Сентандреје, Чобанца и Чипа); Predrag Stepanović, *A Taxonomic Description of the Dialects of Serbs and Croats in Hungary, The Štokavian dialect*, Budapest 1986, 121 (за говоре Калаза, Помаза, Бате и Чипа); 131 (за говор Чобанца), 138 (за говоре Тукуље, Ерчина и Андзабега); Наталија Петровић, *Главније фонетске особине неких српских говора у Мађарској*, Прилози проучавању језика 15, 1979, 82 (за говоре Калаза, Помаза и Бате); Миодрег Матицки, *Трећи коњ* (роман), Вршац 1979 (у тексту писаном говором пишчевог родног села Великог Средишта североисточно од Вршца, налази се мноштво примера као *жѣв* стр. 14, *тев* 15, *бие* 15, *зѣав* 16 и чак *волѣв* 14, *донѣв* 16, *имѣв* 16).

касти, е пџнда;
четрдџсет и четвџрте, дваестрџћи, нџ мош се жџвити;
лџсте, мџте, сџте (са продуженим *t!*), *јџлте, кџлки, нџколко, вџдли,*
чџтир, ал „али“;

нџје кџсно „укусно“ (можда од славеносрпског *вкусно?*).

Ни овде нема ничега што би одударало од просечног банатског стања.

18. Примерима *јџтџрова* и *свџкџрова* поред *свџкџва*, обичним у Банату, овде се придружује *нџздџраве*. Алоглотски утицаји очигледно поспешују уклањање неакцентованог *џ*.

19. Замену вокала налазимо у примерима:

мџћију;

сџбата;

талџки, талџко и *талџко, талџко сам знџла.*

Прва два примера су уопштена у банатским говорима, док је *а* у *талџко* одлика северног Баната.

Уп. и *снџвала сам* (варијанта са *и* јавља се само у делу тамишке зоне).

Познати инсекти се овде зову *џши*, Гмн *џшију*, што опет одговара севернобанатском стању.

20. Инвентар консонаната се од оног у књижевном језику разликује само уношењем африкате *s*, забележене у примеру *бџсе* „усне“: *џма бџсе вџлике.*

Ареал ове позајмљенице из румунског обухвата цео Банат и низ србијанских говора.

21. Консонант *џ* долази у турцизмима:

џџак, пџнџер, џџп.

Из турског је и *џ* у *мџџарски, по мџџарским, Мџџарска.*

22. Консонанти *ћ* и *ђ* изговарају се без фрикации, као палатални пловиви, дакле слично мађарским гласовима који се пишу *ty* и *gy*. Тако треба читати *ћ* и *ђ* у материјалу изнесеном у овом раду. Неколико примера:

ћџрка, џма ћу џџћи, џнџћемо, трџћи, пџноћ, џџћем, лџћа, хрџаво.

23. Консонант *ф* углавном се добро чува у нозајмљеницама:

фџл, фџџањи „фазани“ (мађ. *fásán*), *нџфџрџбају, стрџфило, Стџфа, о чџка-Стџфе, Штефџнија, поред Стџван и Штева.*

Ту је и *ф* < *хв* у *фџла, зафџљујем*, али *в* у *уџџгџти, џваћена.*

24. Консонант *х* обично се изговара, додуше са слабом фрикацијом, на почетку речи испред акцентованог вокала:

хџјде, хџљина, хџснџра „користи, употребљава“ (мађ. *használ*), *хџљада, хџтају, хџгџи* „жури“, *хџџдили су у џпџнке, хџља.*

Ово потпуно одговара стању у банатским говорима, али се овде прикључују и примери *пџхџтаду* и *шпџрхџет*. У првој од ових лексема

чување *x* има подршку провидног састава речи, а у другој се ради о скорашњој позајмљеници из немачког (*Sparherd*).

Као и у банатским говорима, *x*- се може јавити испред почетног *p* у *xpђаво* (али и *pђа*).

25. Иначе се *x* губи, или се замењује консонантима *v* и *j*:

а) *лѣбац, тѣли, Дѣви, о Дѣвима, кѣне, пог пѣзу;*

б) *бѣва, мѣва, сѣво, кѣва, кѣвала, кѣвати;*

в) *скрјало се, кјуну, мђију.*

Распоред супституената *v* и *j* овде је исти као у банатским говорима.

26. Консонант *v* испада у групи *вљ* у облицима познатих глагола: *припраљени, спрѣладу*. Међутим, у именици *здрѣвље*, где је *љ* новијег порекла, нема упрошћавања. Нема *v* ни у прилогу *бде*.

27. Почетне консонантске скупине чувају се релативно добро:

дгѣња;

пгѣца, пчѣле, пчѣлар, пчѣто, пчѣћији;

кђѣр, кђѣри, кђѣрин (али *ђѣрка*).

Ипак је *гд*- сведено на *д*- у прилогу *дѣ*, а *бз*- на *з*- у фитониму *здава*.

Све ово одговара стању у северном Банату.

28. Опет као у северном Банату, група *-ст* остаје неизмењена: *кѣст, прѣст, нѣраст, шѣст, двѣност, пѣтност* итд.

29. Неколико промена у консонантским скупинама:

зв>жв у *жвѣжди, жвѣждило је;*

кл>кљ у *кљѣште;*

сњ->шњ у *ш њим, са ш њима;*

мн->мл у *млѣго, млѣге;*

мн>вн у *гѣвно;*

љд>лд у *вѣлда;*

дм>м у *дма;*

нд>н у *дѣнак, али и пѣнда;*

њч>нч у *свѣнче.*

Додаћу да нема промена у сугласничким групама *мљ* у *зѣмљу, земљани* и *шч* у *гѣшчићи, гѣшчићама*.

30. Унесене консонанте разног порекла налазимо у:

сѣграду се, нека се сѣграју, сѣграчке;

пѣлак дѣсам, дѣдак (али и *пѣнда*);

звѣчи, звѣко;

дѣклем;

вѣђер.

31. У глаголу *гѣвим, нѣ гѣви* долази *v* као у северном Банату, а не *b* као у тамашкој зони.

32. Деклинацију именица прве врсте карактеришу облици као:

Ијд кључом, с кѡњом, с покрѡвцом;
 кључова, мйшови, али и с крајѣва;
 гѡдлубови, ѡрманови (и ѡрмани);
 нѣколко дани, пѣд дани, дѣсет месѣци, дсам сати, тридесет хѡлди
 зѣмље (мађ. *hold* „јутро, мера за површину земље“);

Гмн прстију;

на пйјацу ѡдлазио с кѡли, йдемо с кѡли, уђу са свѡгови, ѡду по
 куму са тамбурѡиши, али и ујѣшићу зѡбима, йдемо с кѡњима, сас кѡњима,
 о Двима, по зѡбима, по прстима, као и по лѣћама (можда случајно,
 изостају потврде за Лмн на -и).

33. Облицы Амн по јастуце, ѡбојце (упор. и *bolesnice, Slovãce* код
 Степановића, н. д. 112) изразита су одлика већине косовско-ресавских
 и смедеревско-вршачких говора, али се јављају и понегде у источнијим
 банатским насељима, нпр. у Српској Црњи.

34. Од појава које се тичу појединих именица или скупина
 именица прве врсте наводим:

бѡгрењи, кѡмењи, кѡмаћи, А кѡмење, кѡрење, И с цѡѣћи (дакле,
 колектива на -је претварају се у праву множину, као у неким северно-
 банатским говорима);

гѡшчићи, мѡли прѡсици, Д гѡшчићама, пйлићама, прѡсицама;
 тако и свйњи; Д свйњама;

чѣкала Тѡнчила (овакво проширење основе у косим падежима
 хипокористика на -и познато је и у понеким источнијим банатским
 говорима, тако нпр. у Српској Црњи и Радојеву, па и у говору католика
 у Рекашу источно од Темишвара);

у гости;

Нјд пѡпа, мн. пѡпови;

из мѡска;

лѣбац, зѡ лебац, али Гјд лѣба;

јѣдан ѡр, ѡраси, фйл од ѡра;

Србљи;

от пѡуна пѣре;

у нѡше ѡѡба, у стѡро ѡѡба.

35. Из промене именица II врсте треба поменути ДЛјд са
 неизмењеним веларом:

дѣвојки, слѡги, ћѣрки, по нѡги.

Недостају потврде за облик Лмн.

36. Хипокористички као *Стѣфа, Штѣва, кума-Пѣра, Г о чика-Стѣфе*,
 иду у II деклинацију. Нема трагова номинатива на -о, какви су били
 чести у Поморишју у првој половини XVIII века.¹¹

¹¹ Документи објављени у књизи Душана Ј. Поповића *Срби у Банату*, Београд 1955, По-
 себна издања САН књ. ССXXXII, садрже знатан број примера: Lazo, Czvio стр. 221, Вајо,
 Mato, Stejo (уп. презиме књижевника Јована Стејића, родом Арађанина) 222, Рајо, Vasso 224,

Именице *браћа* и *дѐца* имају множинске облике у Г и ДИ:
пѐд дѐца, мѐдм браћама, даду мѐра дѐцама, са дѐцама, али и
пѐд браће, мѐдој дѐци.

37. За III именичку врсту карактеристичан је наставак *-’ом* у Ијд:
с маићом, са сѐлом.

Забележено сам Гмн *ушију* у оба значења (орган слуха и инсект).
 Уп. и Лмн по *ушима*.

38. Од старих именица с основом на *р* имам облике:

маги, ђца и матере, матери брѝга;
једну кћѝр, удо кћѝр, пет кћѝри, али и *ћѝрка*,

Ојконим *Чѝнад* је женског рода и иде у ову деклинацију: *ниш Чѝнади, из Вѝлике Чѝнади, у Чѝнади* (тако и у северном Банату, у јужнијим крајевима не знају за ово насеље).

39. У промени личних заменица регистровани су облици:

њѝзи брѝга, дао сам њѝзи;
да јој да̄м, дао сам јој;
изнѝсем њим вѝна, да њим да̄м;
ћу да̄ти вѝми, идем с вѝми, међу вѝми, али и вѝма.

40. И овде се јавља *с кѝм* у значењу „чиме“.

41. У заменичко-придевској промени наставци са *о* употребљавају се и код меких основа, али нису истиснули облике са *е*:

нашо вѝно, али и наше дѝба, вѝшље, дѝвије, гѝдѝије, телѝије;
из нашо̄г сѐла, грѝћок чѝвека.

Облици на *-а* типа *да̄ј мѝни бѝла лѝба, ма̄ло бѝла брѝшна, прѝви слѝтка тѝста* јављају се и овде. Мсђутим, присвојни придеви имају *-ог*:
од Вѝлка Јѝвичиног, мла̄диног.

Vojo, Grujo 224 (сви у Араду 1715), Grujo, Rado, Szavo 233 (Батања 1720), Гавро 233 (Батања 1735), Чиро, Ђиро 234 (Батања 1735), Dabo, Вајо, Миho 291 (Глоговац ист. од Арада 1720), Gruyo, Jovo 292 (Глоговац 1720), Грубо, Миho 292 (Глоговац 1735), Rado 338 (Микелака 1715), Sztojo, Boso, Rako, Nedo, Grujo 351 (Мандорлак ист. од Арада 1720), Miho, Sztijo, Simo, Vesso, Pejo, Nedo 352 (Надлак 1720), Rako, Csiro 353 (Надлак 1720), Рако, Недо, Ђиро, Миho, Ристо, Симо 353 (Надлак 1735), Vujo, Nedo 356 (Павлиш између Радне и Арада 1720), Vesso, Вајо, Миho, Rako 367 (Печка 1720), Пајо, Нико 368 (Печка 1735), Нико, Рако, Лазо 369 (Печка 1735), Томо, Саво 370 (Печка 1735), Миho, Thomo, Matto, Gyuro, Jovo 373 (Радна источно од Арада 1715), Ivo, Simo, Jovo 373 (Радна 1720), Nedo, Miho, Czvjio, Mato 394 (Чанад 1720), Тешо 395 (Шајтин 1735). У истим списковима нашло се и доста хипокористика на *-а*, што би говорило о напредној употреби обају наставака. Аутентичност сведочанства тих спискова утврђују две чињенице: прво, ради се о неколико разних пописа, аустријских и српских (црквених), што искључује могућност објашњења евентуалним западнијим штокавским пореклом пописивача, и друго, у деловима Баната даље од Мориша у истим пописима искључиво се јављају хипокористници на *-а*. Додаћу да и у (иначе знатно непрецизније забележеном) материјалу у турским дефтерима из XVI в. имамо потврде за облике на *-о*: Rajó 317 (Кереклић 1501), Gyuro 352 (Надлак 1557—8), Gyuro 354 (Наћфала 1557—8), Raco 355 (Наћфала 1557—8).

У ДЛјд долазе познате форме на *-им*: *мџим сџну, Йвану Раџковим, по маџарским*.

У Гмн *сеџу* јавља се наставак *-ију*.

У ДИМн долази *-им*, али у самосталној употреби *-има*:

маџим прџсицама, с мџим дрџговима, – и тџма каџу „џиш“ (тј. тако зову те инсекте), *мрџеџма зџ дџшу*.

42. Од придевских заменица имају карактеристичне облике:

њџну, од њџног;

била њџна учитеџница, њџно је, од њџног;

каџки је двај чџвек, каџква је раџкија, а с друге стране тџка, тџки веџлики лџнци (однос *каџки*: *таџки, оваџки, онаџки* карактеристичан је за банатске говоре, а такође и *кџлко*: *тоџико* или *талиџко*, уп. горе т. 17 и 19).

43. Неколико придевских форми:

компаратив *вишџе;*

дџвије, гџвеџије мџсо, телџџије мџсо, пиџџија кџст;

браџџвџово, мужџџвџово;

дџвојачки џтац „девојчин отац“ (у контексту просидбе и свадбе).

44. Од глаголских времена нисам забележио аорист, имперфект и футур II, а од безличних облика оба глаголска прилога. То, наравно, још не значи да у говору нема ниједне од тих категорија, али је врло вероватно да, ако се нека од њих ипак јавља, њена фреквенција у говору није висока.

45. Инфинитив је чест и има облике на *-ти, -џи*:

бџжати, нџ знаду наџправити, нџ мош се жиџити, мџтути, нџ можеду дџџи, прџво рџџи.

Футур се обично гради с инфинитивом, а форме са презентом су ређе:

промеџнуџу, сеџдиџемо, дџни џеду сеџдити, штџ џемо пеџџи, кџџи џе биџи, ја џу вам даџти, али и џу да пџсолим.

Футур глагола на *-џи* има синкопирани облике:

дџџу џма.

46. У трећем лицу множине презента сви глаголи могу имати наставак *-у*:

џду, џџу, џзиџу, џтеџу, мџту;

и се венчаџу, дџраџу, се сџграџу, џмаџу, лџпаџу, свџраџу, дџчекаџу;

бџџу, жиџу, кџпу шџџера, џскупу, обџлазу, слџџу, прџву, нџ раџду, саџду, црџџну јаџа, чиџту тџ слџму, поред старијег наџбаве, пџје, приџправе, прџсе.

Значајно је да нема потврде за тип *виру* код глагола VI врсте на *а*.

Напоредо с овим облицима живе у свим конјугацијама форме на *-ду*:

нџ можеду, пеџџеду, дџџеду, штџ џеду им та дџџа, забрџаџуџу;

дáду, нè знаду, сiграду се, iмаду, лупаду, мотаду, пèваду, нè спаваду,

бòледу ме рúке, не разúмеду;

бèжиду, лèжиду.

47. Од облика трпног придсва значајни су:

однешèни;

допушèно, кршèно.

48. Карактеристичне су основе познатих скупина глагола:

скýнули, мèтути (П. Степановић, н. д. 113, има из Батање пример *прикинули*);

забрáњуједу, кáзујем, попýсујем, распýтујем се, зафáљујем;

бòле ме рúка, бòледу ме рúке, вòлем, вòре свèћа, – вòлела је.

жвiждио је, ћутио је, чутио је;

врiшти, зврèчи: врiскало, зврèко.

49. Од особености основа појединих глагола вредне су помена:

јèмо, не јèду;

òдем, òду, òгншли;

врiшти, се врiши жiго, оврiшли смо;

нарáстило;

пòјим (у цркви), *пòји, пòје* 3. лице мн.;

мèтути „ставити“, *мèте, мèту, рáзмету*, имп. *мèти*, мн. *мèте, мèтло,*

мèтли;

гò се мèћало, мèћали су;

глèдимо: сам глèдо;

дòбаља „добија“, дòбаламо;

пòпýшћамо;

прòменем, промèнула, промèнућу;

бiде „буде“;

ни ми је зiма, ни се ўдесили.

50. Из области прилога:

iмо је кáде;

и дáњом и нòњом;

свакидáн;

сўтридан;

отдичке.

51. Од предлога карактеристичан је удвојени облик *сас*:

сас кључом, саз двá дèтета, саш нiма, сас мáло жiта, поред облика *с* и *са* (примери у т. 53).

52. Од мање обичних везника забележио сам:

покрај мiн чèга;

јербо (трипут).

53. Место падсжа места обично долази падсж циља кретања:

стоји за врата, пòт пазу држи, да каже прид једног учитеља;
на зѐмљу лѐжи, нòси на лѐжа, на млáде свѐт òстаје, Мй у Бãтању
жйвимо, били у гãне и у пãпуче и у кòшуљу бѐлу, хòдили су у òпãнке,
али и:

у Чãнади, и чак мѐте вѐнце на глãви, уђе у соби.

Инструментал средства не разликује се облички од социјатива:

òдлазно с кòли, се вршило жйго с мãшином, нãмазала сам с
мãшином, ùдари са штáпом.

Јавља се енклитички посесивни датив уз именице:

òтац ми, брãт и јã; Òтац и брãт ми су увѐзли.

Сасвим малим бројем примера потврђене су две падежне кон-
струкције релативно нсобичне у српским дијалектима:

кòст от кѐре; от пãуна пѐре;

ìду по вòде.

Карактеристична је конструкција:

Мйлан је био шѐз гòдина, а Вурђевка òсам.

54. У области конструкција са бројевима већим од четири има
примера и за чување старог стања и за замењивање Гмн облицима Нмн
или Гјд (понекад су та два члана парадигме синкретизована):

пѐ ðãна, òсам сãти, ðвѐет месѐци, шѐз гòдина, пѐт прстију, пѐ
ðвòјака, пѐт нѐдеља;

пѐт кòла, пѐт нѐдеље (тако и млòго ðраси, млòго мйшови);

пѐт јãјета, пѐт прãсета.

Напомињем да је главнина материјала у којем се место Гмн јавља
друкчији облик добијена помоћу упитника. У природнијој говорној
ситуацији можда би фреквенција потврда за Гмн била још већа.

За збирне бројеве имам само две потврде:

òтац ми, брãт и јã, мй трòје; Четрдѐсеторо смо били на вѐчеру.

Уп. и пѐтори кòла слãме сам ðòно кòт куће.

55. Место заменице за сва лица, личне или присвојне, долази
заменица одговарајућег лица у примерима:

Ўзме вѐлику мãраму нã ну; да йма нѐну диплому у рўку.

У грађи се није нашло примера за алтернативну употребу
заменица за сва лица.

56. Румунски смештај клитика огледа се у примерима:

Сам глѐдо; Сам ùстала, Сам ðãла свйњама (али и Тѐо сам); Ђу
да пòсолим;

Га вòло здраво; Дòшла је свѐкрва и ме зайскала;

Се врши жйго с мйшином; Се прилòмило; Òду у цркву и се
вѐнчају (али и Скрјало се, Рòдијо се).

Нѐ ми ðãду.

Аналогни облици чести су у српским говорима у Румунији и
понеким местима на румунској граници (Српска Црња, Радојево).

Пример *кди кѝко* одговара реду речи нормалном у српским банатским говорима.

57. Свакако под мађарским утицајем, изостала је копула у реченицама:

Ово дѣте већ вељико; Ди кѝква пѣродица.

Ипак, у целини материјала претежу примери са копулом је на њеном месту.

Исти утицај се огледа у примеру *Он ми је кѝзо да штѝ се стрѣфило с њѝме*. Ту везник *да* одговара мађарском *hogy* у оваквим реченицама.

Општа физиономија лексике батањског говора не одступа много од војвођанског просека. Значајно је да број мађарских речи није битно већи него другде, а да с друге стране заступљеност турцизама у овом говору на далеком северу не заостаје за оном у већем делу банатских говора. За сразмерно кратко време проведено у Батањи забележио сам следеће лексеме оријенталног порекла (бележим их у форми у којој су записане, а која не одговара увек речничкој одредници):

сѝкак, ѝвлија, ѝцак, пѣнѣер, ѝдшак, – пѣшкѝре, у мѝрами, ѣѣп, – кѝмшије (и кѝмшиницу), ѝувѣѣија, бѣкрија, дѝвани „разговара“.

59. Намеће се закључак да се батањски говор највећим делом својих особина савршено уклапа у општи пејзаж банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта. Велика већина овде наведених појава одликује све те говоре. Да бих растеретио излагање, ја нећу набрајати те особине, већ само оне које се у том погледу издвајају.

60. Међу особинама из те скупине најбројније су оне које се јављају у севернијим банатским говорима, дакле пре свега у кикиндској говорној зони. Овамо спадају:

затворено *ѣ* и *ѝ* испред слога са високим вокалом (т. 8);

и као рефлекс јата у глаголима *вије, грије* итд. (т. 12);

и на месту јата у *при-, прид, прико* (т. 12);

и на месту јата у *мени, теби* (т. 12);

ђ у *гођ* (т. 12);

несажето *ао* у *заова* (т. 15);

сажимање *-аест* у *-ест* (т. 16);

а у *галико* (т. 19);

сневала се *е* (т. 19);

уши, а не *ваши* (т. 19);

зова, а не *бузова* (т. 27);

сачувано *-ст* (т. 28);

сачувано *шч* у *гушчићи* (т. 29);

р у *зречи* (т. 30);

додато *р* у *већер* (т. 30);

в у *гувим* (т. 31);

енклитика *њим* (т. 39);

-иј- у *дивије* итд. (т. 43);

и у *ђугио* и сл. (т. 48);

одем (а не *отиђем, отиднем* или сл.; т. 49);

вршити (а не *врћи*; т. 49);
нарастило (а не *нарасло*, т. 49);
 удвајање у предлогу *сас*.

Наравно, немају све наведене особине једнаку изоглосу. Неке захватају само најсеверније банатске говоре, већина се јавља у целој кикиндској зони, а понеке прелазе донекле и у простор тамишке зоне. Међутим, у сваком случају њихово присуство у батањском говору само показује колико је он добро интегрисан у лингвистички пејзаж српских говора у Банату.

Само једна од особина констатованих у Батањи упућује на тамишку зону у контрасту према кикиндској. То је заменичка енклитика *joj*, а не *je* (т. 39).

61. У неколико случајева батањски говор иде заједно са североисточним (а не северозападним) банатским идиомима, што опет одговара његовом географском положају. Ово се односи на:

акценатски тип *држимо* (т. 6);
 затворено *ѐ* и *ѓ* испред слога са *ě* или *ǫ* (т. 9);
 отворено *ě* и *ǫ* испред слога са високим вокалом (т. 11);
e као рефлекс јата у *ведрица* (т. 12);
 тип *багрењи* (т. 34);
 проширење основе са *л* у облицима као *Тончила* (т. 34);
 чување основинског *-ну-* у типу *скинули* (т. 48);
добаља „добија“ (т. 49).

Ни овога пута ареали свих наведених појава нису једнаки. Осим тога, прва, друга, пета, шеста и осма појава представљају, бар уколико је реч о Банату, специфичне одлике североистока, док се у погледу треће, четврте и седме поменуте појаве североисток супротставља северозападу слажући се с тамишком зоном.

Не баш јасно омеђен ареал на истоку Баната има Амн типа *јасгуце*.

62. Наведене појединости имају махом ограничен структурални домашај. То, међутим, није случај с извесним појавама алоглотског порекла, којима се батањски говор одваја од главнине српских говора у Банату.

Утицајем мађарског језика објашњиви су:

дуги сугласник у *мѓте*, *сѓте* (т. 17);
 изговор палаталних пловива место африката *ћ* и *ђ* (т. 22);
 факултативно изостављање копуле *је* (т. 57);
 плеонастично *да* у изричним реченицама (т. 57).

63. И мађарски и румунски језик могли су, делујући напореда, допринети јављању следећих особина:

замена узлазних акцената силазницама (т. 4);
 свођење *-о* на *-в* у типу *пав* < *пао* (т. 14).

Осим тога немам података о томе да ли у говору батањских Румуна постоје палатални пловиви, раширени у неким недалеком румунским дијалектима. Ако постоје, и та особина, поменута у т. 22, могла би се узети и за румунски утицај.

64. Интерференцијом с румунским језиком треба објаснити следеће феномене:

спорадично скраћивање дугих акцената (т. 4);

скраћивање дужина иза `акцента у унутрашњем слогу и у затвореној ултими ван флексионог наставка (т. 5);

конструкцију *кост от кере* (т. 33);

нарушавање система бројних конструкција (т. 54);

специфичан смештај клитика (т. 56).

Румунског утицаја било је очигледно бар колико мађарског, упркос томе што су Мађари у Батањи бројнији од Румуна и што се Батања непрекидно налазила у саставу мађарске државе, тако да је службени језик увек био мађарски. Снага румунског утицаја може се објаснити заједничком вероисповешћу Срба и Румуна, која је омогућавала мешовите бракове и асимилацију појединих породица. Осим тога, румунско становништво у Батањи старије је од садашњег мађарског (уп. т. 1), тако да је контакт на српско-румунској релацији дуже трајао.

65. Неколико ситнијих појава нисам забележио у банатским говорима, неке од њих можда случајно:

сажимање у *вратоца* (т. 15);

а у *ноздраве* (т. 18);

за нијансу пространије поље чувања *х* (т. 34);

облик *ор* „орак“ (т. 34);

облик *њојзи*, од којег је настало карактеристично банатско *њози* (т. 39);

конструкција *иду по воде* (т. 53).

66. Има и неколико озбиљнијих одступања од стања нормалног у Банату:

чување *-ају* у 3. лицу мн. презента типа *играју* (а не *игру*, т. 46);

факултативно *-е* (а не *-у*) у облицима као *набаве* (т. 46);

тип *пописујем* (а не *пописивам*; т. 48);

факултативно чување локатива уместо његове замене акузативом (т. 52).

Ту се сваки пут ради о изостанку или недоследном остварењу неке банатске иновације. Таква ситуација је типична последица периферног положаја говора. Значајно је и то да сваки пут бачки говори имају исте особине, додуше понекад остварене у различитој мери.¹²

67. Све што је досад речено упућује на закључак да се, ако се изузме неколико периферијских архаизама и неколико лексички ограничених појединости, говор Батање одлично уклапа у лингвистички пејзаж српских банатских говора. То је утолико значајније што већ два века нема правог географског континуитета међу српским говорима на крајњем североистоку. Очигледно је континуиран дијалекатски блок био формиран већ до XVIII века.

Будући да је српско становништво у кикиндској говорној зони добрим делом насељено средином XVIII века из Поморишја, могло би

¹² Иван Поповић, *Говор Госпођинаци у светлости бачких говора као целине*, Београд 1968, стр. 186, 187, 202, 224.

се поставити питање да нису особености те зоне донесене из оне стране Мориша. Чињеница да у Батањи неке од типичних банатских одлика не постоје, или нису уопштене (т. 66), као да сугерира да је иновациони центар ипак био у Банату. Међутим, ту се ради о општебанатским појавама, а не о специфичностима банатског севера, односно североистока. То, дакле, не доказује да те специфичности нису могле бити унете у Банат преко Мориша. Ствар се компликује тиме што су у насељавању кикиндске зоне у XVIII столећу учествовали граничари не само из Поморишке војне границе, већ и из (такође развојачене) Потиске војне границе у Бачкој. И североисточна Бачка се својим дијалекатским одликама умногом приближава кикиндској зони. Питање заслужује веће удубљивање, за које засад недостају важни предуслови: познавање других српских говора у Поморишцу и већине севернобанатских говора на румунској и мађарској територији, као и прецизан увид у хронологију јављања појединих феномена на основу писаних извора из тих крајева.

Summary

Pavle Ivić

ON THE SERBIAN LOCAL DIALECT OF BATANJA

The Serbian population in Batanja (Hung. Battonya) east of Segedin (Hung. Szeged) in southeastern Hungary is a remnant of the once compact Serbian population in the region north of the Moriš river (Hung. Maros), which formed a continuum with the Serbs in the province of Banat south of the Moriš river. This geographic continuity was disrupted by the migrations in the middle of the 18th century; since that time Serbs live only in a few places north of the Moriš and their number has been constantly decreasing.

The author investigated the Serbian local dialect of Batanja in 1962, but he publishes his results only in the present article, with a great delay. His findings show that this dialect is very similar to the Serbian Banat dialect, especially to its northeastern variety, which is geographically the closest to Batanja. This means that before mid 18th century the dialects of the northeasternmost part of the Serbo-Croatian language territory constituted a normal, organically developed linguistic landscape, with small differences between neighboring local dialects.